

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2005

Förmögenhetsöverföringar inom familjen

Urpo Kangas

Julkaisija: Juridiska Föreningen i Finland 2003
Julkaisu: Festskrift tillägnad professor Edward Andersson på hans 70-årsdag den 31 december 2003.
ISBN 952-91-6343-6
s. 77-94

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi

opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Förmögenhetsöverföringar inom familjen

1. Omsättningen inom hushåll och familjeförmögenhetsrätten i ny belysning

Nationalekonomin har varit särskilt intresserad av hushållen som ekonomiska enheter, av hushållens sparkvot och av hushållens förmögenhet. I den nationalekonomiska forskningen i Finland har mindre vikt fästs vid omsättningen inom hushåll och omsättningen mellan familjemedlemmar. De ägarbyten som sker mellan enskilda medlemmar i ett hushåll innebär ägarbyten mellan personer som har gemensamt hushåll. Det är frågan om familjeinterna ägarbyten också när personerna är besläktade i rätt ned- eller uppstigande led oberoende av om avtalsparterna längre bor i samma hushåll.

I motsats till nationalekonomin har rättsvetenskapen alltid varit mycket intresserad av det slags rättshandlingar som omfattar nära anhöriga samt den rättsliga regleringen på området.¹ Särskild uppmärksamhet har ägnats förutom de rättsliga medlen för genomförande av ägarbyten också de transaktionskostnader som omsättningen inom familjen ger upphov till. Frågeställningen snärjer oskiljaktigt samman privaträtten och den offentliga rätten, speciellt den omsättningsrelaterade privaträtten och den offentligrättsliga skatterätten.

Den hushålls- och familjeinterna omsättningen kan delas in i två kategorier: omsättning mot vederlag och omsättning utan vederlag. Om den vederlagsbaserade omsättningens nationalekonomiska värde finns inga exakta uppgifter. Av hushållens disponibla inkomst går givetvis en del entydigt till konsumtion, hälsa, utbildning och grundläggande investeringar. Vanligtvis genomförs omsättningen inom hushållen så att redan anhopad förmögenhet med så små transaktionskostnader som möjligt överförs från en tidigare ägare till någon annan. Som typexempel på ett familjeinternt ägarbyte mot vederlag kan nämnas ett sådant generationsväxlingsköp av en gårdsbruksenhet som genomförs under arvlåtarens livstid. Vi

¹ Om anhörigförhållanden som rättsliga förhållanden se *Kangas, Urpo: Läheinen ja erityisen läheinen I verket Velka, vakuus ja prosessi. Juhlajulkaisu Erkki Havansi. Helsinki 2001, s. 86 ff.*

vet att 60-70 % av samtliga gårdsbruk byter ägare genom rättshandlingar inter vivos. Detta säger samtidigt något om den omfattning i vilken omsättning mot vederlag kan förekomma inom familjen.

Den vederlagsfria omsättningen kan delas in i gåvobaserad och arvsbaserad omsättning. Med den arvsbaserade omsättningen avses den omsättning mellan släktingar som följer direkt av lagen. Undersökningar ger vid handen att också den testamentsbaserade omsättningen, som har ett nära samband med den legala arvsordningen, och den gåvobaserade omsättningen i mycket hög grad sker mellan närstående.² Det sammanlagda värdet av dessa omsättningsformer är på årsbasis cirka 5 miljarder euro.³ Av beloppet står rättshandlingarna inter vivos för en miljard euro. I och med att de nyckeltal som anger storleken av gåvo- och arvsekonomin bygger på beskattningsvärden, har denna omsättning inom familjen obestriddligen ett ännu större marknadsvärde än vad nyckeltalen visar. En smärre felmarginal måste beaktas, eftersom en liten del av den gåvo- och testamentsbaserade omsättningen sker mellan andra än familjemedlemmar. Genom att sammanställa data från olika källor kan vi förvissa oss om att »läckan» inte är större än 2-3 procent av omsättningens totalvolym.

Förändringarna i den rättsliga ägarstrukturen avspeglas också i den familjeinterna omsättningen. När den gåvobaserade omsättningen tidigare gällde fasta och lösa föremål, fastigheter jämte bruksföremål på dem samt pengar, är situationen i dag helt annorlunda. Det faktum att hushållens förmögenhet har vuxit betydligt har tillfört familjeförmögenhetsrätten ett nytt och vidlyftigt fenomen, dvs. familjeförmögenhetsbesittning via medelbara rättsliga strukturer. Familjerna använder rättsliga mellanhandsstrukturer, vanligen olika slags bolagsformer. Sådana förekom naturligtvis redan tidigare, men då närmast bara i situationer där familjeöverhuvudet idkade näring och själv deltog i arbetet. Så ser den traditionella bilden av ett familjeföretag ut. Vid sidan om dessa familjeföretag finns det nu bolag som har som syfte att bara äga t.ex. värdeandelar, bedriva placeringsverksamhet osv. Det kan kanske sägas vara symtomatiskt att många enheter som traditionellt ägdes direkt i dag håller på att omvandlas till enheter som besitts indirekt. Som ett illustrerande exempel på denna utveckling kan nämnas ombildningen av gårdsbruksenheter till gårdsbruksaktiebolag.⁴

² Merparten av gåvorna ges av föräldrar till barn eller av mor- eller farföräldrar till barn barn. Se *Puronen, Pertti*: Lahjaverotuksen ala. Tampere 1990, s. 49. De testamentsbaserade fängen sker likaså till övervägande delen mellan släktingar. Se *Kangas, Urpo*: Perinnöt ja testamentit. Helsinki 1996, s. 105 ff.

³ Se särskilt *Räbinä, Timo*: Vastikkeeton saanto ja luovutusvoiton verotus. Helsinki 2001, s. 2 ff.

⁴ Utvecklingen i fråga tvingar oss eventuellt att se över hela stödsystemet vid gårdsbruksrelaterade generationsväxlingar, eftersom de gällande stöden kanaliseras direkt till gårdsbruk senheterna. Generationsväxlingar av gårdsbruksenheter förutsätter i dag stor förtroenhet med Europeiska unionens lantbrukspolitik. Om »fallgroparna» i systemet se *Ojala, Ilkka*: Maatila-yrityksen sukupolvenvaihdos. Inledningsanförande vid Juristförbundets kurs 19.4.2002, passim.

De förändringar som jag här helt kort skisserade har varit en utmaning för familjeförmögenhetsrätten. Historiskt hörde den finska familjeförmögenhetsrätten till den speciella civilrätten, ur vilken den så småningom utvecklades till ett eget rättsområde. Till civilrättens speciella del räknades traditionellt de frågor som hänförde sig till det rättsområde som vid den tiden betecknades som sakrätt. Familjeförmögenhetsrättens koppling till »sak»-rätten var dock främst en koppling till agrara saker, dvs. fastigheter. Fastigheterna var de familjeförmögenhetsrättsliga »sakerna». Något trivialiserande kunde man säga att familjeförmögenhetsrätten fortfarande i början av 1970-talet utgjorde en hjälpvetenskap till läran om lagfarts- och in-teckningsförfarandet. Vid sidan om sköttes eventuellt övriga familje- och arvsrättsliga frågor.

Någonstans vid övergången mellan 1970-talet och 1980-talet kan en förändring skönjas. Efter brytningsskedet gick familjerätten medvetet in för att lösgöra sig från sin sakrättskopplade hjälpvetenskapsroll och närmade sig andra rättsvetenskapssektorer: socialskydds rätt, rättshistoria, rättsteori. Av disciplinerna i fråga fick familjerätten dock ingen permanent partner. De berikade de familjerättsliga forskningsfältet, men lämnade ett tomrum vad gäller det område där familjerätten hade varit den sanna experten, dvs. familjeförmögenheten. När familjerätten började försöka återfinna sin egen plats mötte den en förmögenhetsvärld av fullständigt annan typ än vad den hade lämnat bakom sig. De familjerättsliga sakerna var inte längre bara fasta. En familjerättslig sak är i dag utpräglat lös och den lösa egendomen förekommer i vilken rättslig form som helst. De familjerättsliga sakerna är typiskt sådana som byter ägare. Och här finns det alltid en friktionsfaktor: beskattningen vid ägarbyten.

Det är inte längre nog med att en advokat som koncentrerar sig på familjeförmögenhetsrättsliga frågor endast behärskar formföreskrifterna för ett par familjerättsliga avtal eller förordnanden, kan upprätta köpebrev som gäller fastigheter och vet att makens eller makans förvaltningssamtycke måste inhämtas. En god expert måste vara en god avtalsrättsjurist och han eller hon skall vara förtrogen med alla de bolagsrättsliga lösningar genom vilka ägarbyten kan genomföras. Han eller hon måste kunna redogöra för skattekonsekvenserna av den rekommenderade rättshandlingen och utreda möjligheterna att lagligt minimera skattebeloppet. Det är inte tillåtet att kringgå skatt, men däremot nog att minimera skatten: »There is no morality in tax and no illegality or immorality in a tax avoidance scheme.»⁵ Omsättningen mellan hushåll, som representerar ett värde av flera miljarder euro, var-

⁵ *Moyse, Richard*: Responsibility of Tax Advisers: The Borderline between Optimal and Abusive Planning. Introduction, s. 129. I verket *Atherton, Rosalind F. (Ed.): Papers of the International Academy of Estate and Trust Law*. ISBN 90-411-9855-5. London - New York 2001. - I vissa fall kan det dock vara svårt att skilja tillåten skatteplanering från verksamhet som betecknas som kringgående av skatt. Denna gränsdragningsproblematik, som ofrånkomligen hänger samman med generationsväxlingar, har på goda grunder tagits upp av *Andersson, Edward*: Kringgående av gåvoskatt. JFT 1991, s.13 ff, särskilt s. 16 ff.

ken får - eller kan - sakkunnigt skötas bara utgående från de rättsnormer som framgår av äktenskapslagen och ärvdabalken.

Utvecklingen på det familjeförmögenhetsrättsliga området visar att rättsområdena åtminstone i någon mån har upphört att differentieras ytterligare. Man kan inte få en helhetsbild av rättsordningen i funktionellt hänseende om man inte är förtrogen med dess olika delar, och då så att de rättsföljdsrelevanta delarna blir föremål för granskning. Om denna utveckling samtidigt illustrerar att rättsvetenskapen är i färd med att på rättsordningsnivån återfinna de systematiska sambanden mellan de olika delarna av det normativa systemet, är en fråga som inte entydigt kan besvaras i detta skede. Det enda som är säkert är att återgången till ett systematiskt helhetstänkande har blivit en del av den moderna familjeförmögenhetsrätten.

2. Den moderna familjeförmögenhetsrätts instrument

De familjeförmögenhetsrättsliga instrumenten är antingen privat- eller offentlig-rättsliga. De viktigaste medlen på privaträttens område är familje- och arvsrättsliga, avtalsrättsliga samt bolagsrättsliga. Beskattningen av såväl inter vivos-handlingar som mortis causa-lösningar är ett medel som faller under den offentliga rätten; beskattningen utgör också ett mycket väsentligt beslutsunderlag. Beskattningen är ofta accessorisk i förhållande till de civilrättsliga handlingarna, men ändå en så pass betydande friktionsfaktor att den i mycket hög grad bestämmer vilket rättsligt medel det i en given situation lönar sig att välja. De viktigaste familjeförmögenhetsrättsliga styrnings- och planeringsmedlen är följande:

- * Äktenskapsförord och giftorättsförordnanden
- * Föravtal med tanke på avvittring
- * Avvittring av egendom, besittning av avvittringsgrund, val av utjämnings egendom
- * Köp och köpevillkor, besittningsförbehåll, sytning
- * Gåva och gåvovillkor, besittningsförbehåll, uteslutande av giftorätt
- * Utfästelse om gåva, skillnaden mellan fast och lös egendom
- * Avtal, upplösande och uppskjutande villkor
- * Testamente och testamentsvillkor, äganderättspridning, subsidiärbestämmelser
- * Laglottsplanering
- * Förhandsavsägelse jämte villkor
- * Skuldförhållanden, ränta
- * Gåva i form av aktier, förbehåll av administrativ rätt, förbehåll av rösträtt
- * Överlåtelse av aktier till underpris
- * Lösningssklausuler
- * Delägaravtal
- * Förvärv av egna aktier, inlösen
- * Byte av andel
- * Överlåtelse av bolagsandel i koncern
- * Fusion

- * Förflyttning av bolagsverksamhet
- * Köp av företag till underpris
- * Fondering
- * Skatteoptimering, skattelättnader
- * Startbidrag till gårdsbruksföretag
- * Arvskifte, avtal vid arvskifte

Planeringen av den hushållsinterna omsättningen bör vara förankrad i den maxim som säger att ägarbyten skall genomföras så att samtliga tillåtna och kostnadsminimerande rättsliga möjligheter utnyttjas. Ju mindre ett ägarbyte kostar, desto sannolikare är det att den nya ägaren kan fortsätta att driva företaget i fråga så effektivt som möjligt. Nationellt anses syftet vara så viktigt att handels- och industriministeriet samt arbetskrafts- och näringscentralerna våren 2002 beslutade att inrätta en för små och medelstora företag avsedd experttjänst. Den avgiftsbelagda tjänsten har som mål att försöka säkra en så trygg generationsväxling som möjligt.⁶

I det finska systemet är det dessvärre inte möjligt att på förhand få full visshet om huruvida en generationsväxling till sin rättsliga arkitektur är vattentät. Detta beror på att det finska familjerättsliga instrumenturvalet saknar en avtalstyp som är allmän vid generationsväxlingar i Europa, och som också hos oss vore välbehövlig. I Finland är arvsavtal (Erbvertrag, arvepakt etc.) förbjudna. Europeiska unionen har i själva verket rekommenderat att medlemsstaterna i sin egen arvslagstiftning tillåter avtal om framtida arv.⁷ Det är skäl att också vi tar rekommendationen på allvar och reglerar frågan om arvsavtal genom lag.

3. Oplanerade ägarbyten

Förmögenhetsöverföringar inom familjen kan gälla vilken typ av egendom som helst. Vidare kan också det ekonomiska värde som ägarbytena representerar variera allt från små, skattefria gåvor till ägarbyten på hundratals miljoner euro. I detta sammanhang nöjer jag mig dock med att granska ett relativt vanligt familjeförmögenhetsrättsligt ägarbyte, dvs. generationsväxling av familjeföretag.⁸ Jag för-

⁶ Om projektet se närmare www.ktm.fi/1/yhanke (på finska) och www.ktm.fi/sve/1/yhanke (på svenska).

⁷ Se Commission recommendation of 7 December 1994 on the transfer of small and medium-sized enterprises (94/1069/EC), Communication on the Commission recommendation of 7 December on the transfer of small and medium-sized enterprises (94/C 400/01) Official Journal of the European Communities 31.12.1994, samt Communication from the commission on the transfer of business (94/C 204/01), Official Journal of the European Communities 23.7.1994.

⁸ Om en belysande analys av samverkan mellan privaträttsliga och offentligrättsliga regelverk i situationer där egendom byter ägare se *Sund, Lars-Göran: Generationsskifte av små och medelstora familjeägda aktieföretag. En studie i ekonomisk familjerätt, associations- och skatterätt samt rättsekonomi. Uppsala 2001, s. 175 ff.*

söker visa hur man med kända och sedvanliga familje- och arvsrättsliga lösningar effektivt kan befrämja - eller genom oskicklighet - vara till men för en generationsväxling av ett företag.

Först analyserar jag det som händer om ägaren inte på något sätt bereder sig på ett förestående oundvikligt ägarbyte. Som exempel tar jag ett familjeföretag där ägarbytet sker till följd av ägarens död.

Exempel: A grundade ett bageri år 1965. Till en början drevs företagsverksamheten i form av ett öppet bolag. År 1970 ombildades bolaget till ett kommanditbolag med A som ansvarig bolagsman. Tysta bolagsmän i kommanditbolaget var A:s maka B och sonen C. År 1980 ombildades kommanditbolaget till aktiebolag. Enligt bolagsordningen hade bolaget 25 aktier, av vilka A ägde 20, B 3 och C 2. Företagets balansomslutning år 2002 var cirka 5 miljoner euro. Bolaget ägde sina lokaler och hade förutom ägaren A och sonen B ytterligare 3 utomstående arbetstagare.

A fyllde 68 år julen 2002. B var 66 år och C 28 år. A hade ingått äktenskap år 1955. A och B hade utöver C två andra söner, D och E. Eftersom A och B hade varit medellösa när de ingick äktenskapet, upprättade makarna inget äktenskapsförord. Förutom företagsegendomen ägde A och B ett egnahem, på vilket de hade lagfart på var sin fastighetshälft, och bohag. Egendomen i fråga var värd 150 000 euro.

Om A inte gör någonting och han dör, skall avvittring äga rum för att storleken av A:s kvarlåtenskap skall kunna bestämmas. Vid avvittringen består A:s giftorätt underkastade egendom av 20 aktiebolagsaktier samt andelen i hemmet och bohaget. Låt oss anta att priset på en aktie är 10 000 euro. Värdet av A:s giftorätt underkastade egendom är då 200 000 + 75 000 euro och värdet av B:s andel 30 000 + 75 000 euro. Värdet av vardera makens giftorättsandel i behållningen är följaktligen hälften av 380 000 euro, dvs. 190 000 euro. A:s arvingar är skyldiga att i utjämning ge B 85 000 euro.⁹ A:s arvingar överlåter till B i utjämning 8 aktier och en tavla värd 5 000 euro. Efter avvittringen äger B således 11 aktier (inklusive de aktier hon ägde tidigare).

Efter avvittringen omfattar dödsboet efter A 12 aktier, hälften av egnahemmet och av bohaget. A har inte upprättat ett testamente. Varje arvinge har rätt att tillskiftas en del av all slags egendom. Vid arvskiftet efter A fördelas aktierna i familjebolaget mellan B, D och E så att var och en får 4 aktier. Änkan har rätt att enligt ÄB 3:1 a hålla kvarlåtenskapen oskiftad i sin besittning till den del det gäller en bostad som använts som makarnas gemensamma hem samt bohaget.¹⁰ Efter avvittringen och arvskiftet äger B 11, C 6, D 4 och E 4 aktier.

⁹ Om de principer enligt vilka utjämning bestäms se *Aarnio, Aulis - Kangas, Urpo: Familjeförmögenhetsrätt*. Helsingfors 2002, s. 53 ff.

¹⁰ Om de materiella bestämmelserna om arvskifte se närmare *Aarnio, Aulis - Kangas, Urpo: A.a.*, s. 325 ff.

I denna konstellation är det svårt att rationellt fortsätta med företagsverksamheten. Av arvingarna är C den enda som har yrkesförutsättningar att driva företaget i fortsättningen. När det gäller att fatta beslut är han likväl fullständigt »utlämnad» åt bröderna och änkan. En generationsväxling av företaget kan på så sett inte genomföras. Frågan om vem som blir majoritetsdelägare i företaget är dessutom fullständigt beroende av änkan B:s avgöranden. Genom att donera sina aktier till vem som helst av arvingarna kan B ge denne majoritetsdelägarställning. Ett lika överraskande slutresultat kan hon nå med ett oöverlagt testamente.

Å andra sidan kan änkan redan i detta skede effektivt medverka till att följande generation påtar sig driftansvaret för företaget. Det kan göras så att änkan avstår från att återopa sin rätt till utjämning ur den först avlidna makens egendom. Detta slags avstående anses inte ens vara skattemässigt klandervärt (HFD 1977 11 616).¹¹ Avståendet endast ökar kvarlåtenskapens värde. Om änkan utnyttjar detta stymningsmedel, inbegriper kvarlåtenskapen efter A 20 aktier. Var och en av arvingarna får då vid arvsfiktet 6 aktier, vartill arvingarna kommer att gemensamt äga aktier i bolaget. C är i denna situation ensamägare till 8, D 6, E likaså 6 och B 3aktier. Vidare äger C, D och E gemensamt 2 aktier. Det är skäl att lägga denna möjlighet att styra förmögenhetsöverföringar på minnet, om man står inför ett oplanerat ägarbyte till exempel därför att huvuddelägaren plötsligt avlider, och den efterlevande maken inte själv är i stånd till eller villig att aktivt bedriva affärsverksamhet. Bättre att avstå än att fördärva.

Problemen vid oplanerade ägarbyten återkommer, om någon av arvlåtarens rättsinnehavare är åldersmässigt omyndig eller i sådant skick att en intressebevakare har förordnats för honom. Enligt FörmVL 34 § har intressebevakaren inte rätt att på huvudmannens vägnar utan förmyndarmyndighetens tillstånd börja idka näring för huvudmannens räkning (FörmVL 34 § 5 punkten), ingå avtal om bildande av eller delaktighet i ett öppet bolag eller kommanditbolag (FörmVL 34 § 6 punkten), och inte heller att ingå avtal om samförvaltning av dödsbo (FörmVL 34 § 8 punkten). Begränsningarna i fråga om affärsverksamheten gäller också situationer där egendomen övergår till huvudmannen genom arv, testamente eller gåva.¹²

4. Hur äktenskapsförord inverkar på förmögenhetsöverföringar inom familjen

Giftorätten inverkar »störande» på normala ägarbyten när kontrahenterna är makar eller parter i parförhållanden. Giftorätten utgör visserligen inte ett hinder för normala ägarbyten mellan makar och mellan parter i parförhållanden, men giftor-

¹¹ Se *Andersson, Edward*: Inledning till skatterätten. Helsingfors 2001, s. 137.

¹² Se *Välämäki, Pertti*: Holhoustoimilain pääpiirteet. Helsinki 1999, s. 80.

rätten inverkar på storleken av arvlåtarens kvarlåtenskap, om den först avlidna maken är förmögnare än den efterlevande. Därför kan det vara motiverat att åtminstone överväga om det vore skäl att eliminera giftorättsverkan med ett äktenskapsförord mellan makarna.

Om ägaren avser att överföra aktiemajoriteten i ett fungerande företag på en av sina arvingar, ger äktenskapsförordet en möjlighet här. Ett äktenskapsförord kan var antingen ensidigt eller fullständigt giftorättsuteslutande. För den efterlevande maken är giftorätten ingen viktig rättighet, eftersom änkan eller änklungen kan åberopa samtliga arvsrättsliga förmåner helt oberoende av om makarna har giftorätt i varandras egendom eller inte.¹³ Detta faktum beaktar makar sällan vid planeringen av generationsväxlingar, utan avstår från giftorättsplaner av rädsla för att förlora arvsrättsliga förmåner.

Om A och B har ett äktenskapsförord, enligt vilket ingendera har giftorätt i den andre makens egendom, omfattar kvarlåtenskapen efter A vid hans död 20 aktier i familjebolaget och en andel i bohaget och makarnas gemensamma hem. B:s förmögenhet består av 3 aktier och en andel i makarnas hem och bohag.

Vid arvskiftet efter A är A:s arvingar inte skyldiga att ge B någon egendom i utjämning. Trots detta får änkan med stöd av AB 3:1 a hålla den bostad som använts som makarnas hem oskiftad i sin besittning under hela sin livstid. Det samma gäller bohaget.

Eftersom A:s arvingar yrkar skifte kan resten av A:s kvarlåtenskap delas mellan arvingarna. Dödsboet omfattar 20 aktier, av vilka 18 kan skiftas så att C får 6, D får 6 och E får 6 aktier. Till kvarlåtenskapen efter A hör då 2 fortfarande oskiftade aktier samt ytterligare den del av makarnas gemensamma hem och bohag som änkan har besittningsrätt till. Resten av kvarlåtenskapen kan fördelas så att C får en aktie, D får en aktie och den först avlidna makens andel i hemmet och bohaget skiftas mellan C, D och E så att E kompenseras för värdet av den aktie han inte fick sig tilldelad.

Ett enkelt äktenskapsförord är effektivt när det gäller att påverka hur aktierna fördelas mellan arvingarna. Efter arvskiftet har C således 9 aktier (2+6+1), medan D har 7 och E 6 aktier. Änkan äger fortfarande 3 aktier, som ger henne rätt att besluta i bolagets angelägenheter samt att utdelas vinst.

Med tanke på C:s ställning som arvinge är detta resultat emellertid bara en aning bättre än det resultat som hade uppnåtts om något äktenskapsförord aldrig hade upprättats. Av aktieägarna kan D, E och B fortfarande, om de så vill, tillsammans fatta majoritetsavgöranden i bolaget, trots att C ensam har det operativa ansvaret för bolaget. Å andra sidan har änkan B inte utifrån sin ägarandel så obegränsade möjligheter att besluta om företagets vidare öden annat än i det fall att

¹³ Se närmare *Aarnio, Aulis - Kangas, Urpo*: Suomen jäämistöoikeus I. Lakimääräinen perintöoikeus. 4. uudistettu laitos. Helsinki 1999, s. 346 ff.

makarna hade giftorätt i varandras egendom och att änkan var den utjämningsmot-tagande parten. Också i denna situation skapar änkans ägarinnehav dock en »skräckbalans» mellan C och D, eftersom hon genom att donera sina aktier till en av dem kan utse majoritetsdelägaren.

A och B kan även genom ett äktenskapsförord föreskriva att A har giftorätt i B:s egendom, medan B däremot saknar giftorätt i A:s egendom. I detta fall omfattar kvarlåtenskapen efter A i princip också en giftorättsandel i B:s egendom. Enligt ÄL 103.2 § är den efterlevande maken likväl inte skyldig att i utjämning överlåta egendom till den först avlidna makens arvingar. Regeln utgör emellertid inget hinder för att änkan, om hon så önskar, ger den utjämning som utjämningskalkylen visar.

Föremål för avvitrningen är endast den egendom som änkan äger, dvs. 3 aktier och andelen i hemmet och bohaget, representerande ett värde av 30 000 + 75 000 euro, dvs. 105 000 euro. Giftorätten uppgår således till 52 500 euro, vilket samtidigt är det beräknade utjämningsbeloppet. Änkan kan i utjämning anvisa den först avlidna makens arvingar 3 aktier. Vidare kan A:s och B:s hem jämte bohag skiftas så att änkan i egenskap av ägare fortfarande besitter hemmet och bohaget till den del som motsvarar giftorätten. Ett sådant arvskifte äventyrar inte änkans besittningsrätt enligt ÄB 3:1 a.¹⁴

Betydelsen av ett ensidigt äktenskapsförord framgår av den omständigheten att kvarlåtenskapen efter A nu kommer att omfatta 23 aktier i familjebolaget och ytterligare en andel i makarnas gemensamma hem och bohag. Vid arvskiftet kan aktierna fördelas så att vart och ett av barnen får 7 aktier. De resterande aktierna samt hemmet och bohaget kan skiftas så att C och D får en aktie var och E gottgörs den aktie han inte tilldelades med en större ägarandel i hemmet och bohaget.

Efter arvskiftet fördelar sig aktiestocken i bolaget sålunda att C äger 10 aktier, D 8 aktier och E 7 aktier. För C:s del är läget inte idealiskt, eftersom han inte kan vara säker på hur D och E framöver kommer att utnyttja den rösträtt som hänför sig till deras aktier.

Det finns dock en skatterisk förknippad med användningen av äktenskapsförord som styrningsmedel vid förmögenhetsöverföringar inom familjen. I och med att ett giftorättsfång är skattefritt realiserar den skatterisk som följer av ett äktenskapsförord, om företagarens avsikt är att överföra sitt företag på maken. Ifall man försätts i en sådan situation till exempel därför att företagsägaren är obotligt sjuk och maken är den enda som kan tänkas ta över företaget, lönar det sig alltid för makarna att upprätta ett sådant ensidigt äktenskapsförord, där det sägs att den

¹⁴ Skattemässigt är den besittningsrätt som baserar sig på ÄB 3:1 a synnerligen förmånlig för änkan, men kan i enskilda fall leda till oskäligheter för bröstarvingarna. Arvlåtarens död medför inte att deras omedelbara skattebetalningsförmåga skulle öka på ett sådant sätt som berättigar myndigheterna att verkställa arvsbeskattningen genast efter den först avlidna makens död. Se *Andersson, Edward: De nya reglerna i ÄB 3, 8 och 25 kap. och arvsbeskattningen. JFT 1986, s. 77 ff.*

make som planerar att ta över företagsverksamheten har giftorätt i den andra makens egendom. Vid dödsboavvittringen får då den övertagande maken i utjämning äganderätten till hälften av företaget skattefritt.

Generationsväxlingar av företag kan alltid ske på så sätt att företagsverksamheten tas över av företagarens make eller partner. Ett ägarbyte kan också ha sin grund i äktenskapsskillnad eller makes död. I själva verket hör änkans rätt att ta över den först avlidna makens företagsverksamhet till ett av de äldsta skyddsarrangemangen för änkor. Till exempel i den svensk-finska skrårordningen av år 1720 föreskrevs att änkan vid mästars död hade rätt att ur »ämbetets låda» få begravningsbidrag och att hon hade rätt att fortsätta sin avlidne makes näring, men bara så länge som hon förblev ogift. Andelen borgaränkor som hade tagit över mannens näringsverksamhet växte inom borgarståndet under 1800-talets lopp. I Helsingfors var andelen »näringsövertagare» endast 2 procent år 1810 för att redan ha ökat till 22 procent år 1870.¹⁵

Beslutanderätten inom ett aktiebolag kan överföras från den ena maken till den andra genom en utjämningsöverlåtelse, som är skattefri. Avvittring kan äga rum dock bara när det finns en avvittringsgrund: Avvittringsgrunderna är endast två: makes död eller den tidpunkt när ett äktenskapsskillnadsärende blir anhängigt. I Finland är det inte möjligt att förrätta avvittring under äktenskap utan en avvittringsgrund; den finska rätten känner med andra ord inte till den s.k. boskillnadsregeln. Det förefaller i varje fall som om avsaknaden av boskillnadsregel kringgås så att makarna ansöker om äktenskapsskillnad, förrättar avvittring och sedan låter äktenskapsskillnadsärendet avskrivas. Ett starkt indicium på detta utgör förhållandet mellan det antal äktenskapsskillnadsärenden som anhängiggörs per år (18 500) och motsvarande antal äktenskapsskillnader (14 500). På årsbasis finns det således 4 500 »extra» avvittringsgrunder.¹⁶

Vid avvittring med anledning av ett anhängigt äktenskapsskillnadsärende är den ena maken, precis som vid avvittring med anledning av en äktenskapsskillnad som redan vunnit laga kraft, berättigad att i utjämning ge den andra maken egendom. Utjämningen får överlåtas skattefritt makar emellan. Om makarna därefter inte fullföljer äktenskapsskillnadsärendet, äger vardera maken den egendom som de tilldelades vid avvittringen.

Ifall makarna förrättar avvittring med anledning av ett anhängigt äktenskapsskillnadsärende och äktenskapsskillnaden senare avskrivas, har ingendera maken giftorätt i den andras egendom, om inte annat bestäms genom äktenskapsförord efter avvittringen (ÄL 107 b §). Avvittringsresultatet kan inte ens jämkas, om

¹⁵ Se närmare *Kangas, Urpo*: Lesken oikeudellinen asema. Vammala 1982, s. 328.

¹⁶ Förfarandet medför en viss risk för att 28 § L om beskattningsförfarande skall bli tillämplig, om det undantagsvis är möjligt att visa att syftet med arrangemanget uteslutande var att överföra egendom från den ena maken till den andra. Se *Ossa, Jaakko*: Kuolinpesän vero-kohtelu. I verket *Saamilehto, Ari (toim.)*: Yhteisöoikeudellisia kirjoituksia II. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2002, s. 77.

makarna senare döms till äktenskapsskillnad. Situationen kan då vara oskälig för den make som efter avvitrningen har förlorat sin egendom, medan den andra maken för sin del har gjort goda affärer. Om den förmögare maken i denna situation »av ren godhet» vill överlåta en del av sin egendom till den andra maken, är det inte frågan om utjämning, som vore skattefri, utan om en gåva, för vilken maken är skyldig att betala gåvoskatt.

Det som har nämnts ger vid handen att makarna efter avvitrningen och det icke-fullföljda äktenskapsskillnadsärendet separat skall se till att de genom ett äktenskapsförord återinför giftorätten i varandras egendom. Naturligtvis är det också möjligt att makarna i detta skede upprättar ett ensidigt äktenskapsförord, enligt vilket endast den ena maken har giftorätt i den andras egendom.

5. Vederlagsfria förmögenhetsöverföringar inter vivos, förbehållen administrativ rätt och lösningsklausuler

Om en företagare som innehar aktiemajoriteten i ett familjeföretag redan under sin livstid vill säkra att beslutanderätten inom företaget förblir hos den arvinge som han har utsett till efterföljare, kan han ge arvingen antingen en del eller alla av sina aktier som gåva. Arvlåtaren kan på ett bindande sätt bestämma att gåvan till bröstarvingen inte skall beaktas som förskott på arv vid arvskiftet efter honom. Ägaren är emellertid inte behörig att föreskriva att gåvan inte skall betraktas som en gynnande gåva när storleken av de övriga bröstarvingarnas laglott räknas ut.¹⁷

I vårt exempel blir situationen följande. För att efter A:s död kunna stå i majoritetsdelägarställning måste C få äganderätten till minst 13 aktier. Det minimiantal som A redan under sin livstid skall skänka C (som ju äger 2 aktier sedan förr) är således 8 aktier. Då äger A själv fortfarande 12 aktier. Om A och B har ett äktenskapsförord, enligt vilket ingendera maken har giftorätt i den andras egendom, omfattar kvarlåtenskapen efter A 12 aktier samt hemmet och bohaget. B får enligt ÄB 3:1 a hålla kvarlåtenskapen oskiftad i sin besittning. Vid arvskiftet fördelas aktierna i familjebolaget så att C, D och E får 4 aktier var. Efter arvskiftet äger C sammanlagt 14 aktier (ursprungligt innehav 2 + gåva av A 8 + vid arvskiftet 4). C har aktiemajoriteten i företaget.

Att gåvan är rätt dimensionerad har stor betydelse för C. Det är oförnuftigt att överdimensionera aktiegåvor, och detta av två orsaker. Den första hänför sig till de gåvobaserade verkningarna inter vivos, dvs. gåvoskatten. Det är lättare för C att klara av gåvoskatten för en gåva på 8 aktier än för en gåva på 20 aktier. Den andra orsaken är av ännu större vikt för C och hänger samman med hans eventuella skyldighet att fylla ut medarvingarnas laglotter. Detta aktualiseras självfallet, om A under sin livstid överlåter hela aktiestocken i bolaget till C och kvarlåten-

¹⁷ Om inskränkningar i ägarens dispositionsrätt se närmare *Kangas, Urpo: Lahja, Jyväskylä 1993, s. 238 ff.*

skapen efter honom följaktligen består av endast hemmet och bohaget. Den laglottsrisk som hör till ägarbyten kan effektivt minimeras genom att man vid överlåtelsen förbehåller sig rätten att lyfta dividend (FSKL 32 §, FSKL 33 §).¹⁸

A måste naturligtvis i samband med gåvan till C föreskriva att denna inte vid arvsförflyttningen efter A skall betraktas som C:s förskott på arv. Till gåvan skall ytterligare fogas en bestämmelse, enligt vilken mottagarens make inte har giftorätt i den donerade egendomen eller i avkastningen. Saknar gåvobrevet en sådan bestämmelse och gåvomottagaren senare beviljas äktenskapskillnad, kan en eventuell senare äktenskapsavvittring äventyra företaget verksamhet, om gåvomottagarens förmögenhet genom aktiegåvan har ökat och han därför blir tvungen att ge den tidigare maken utjämning.

Man får inte heller glömma att i gåvobrevet ta in en subsidiärklausul, dvs. en bestämmelse om vem egendomen tillfaller när den primära egendomsmottagaren avlider. Gåvogivaren kan alltid foga en bindande subsidiärklausul till gåvan genom att utse sig själv till mottagare i andra hand för den händelse att den första mottagaren avlider. Subsidiärklausuler av detta slag är ändamålsenliga bara i situationer där gåvomottagaren saknar en naturlig med- eller efterarvinge.

En rätt dimensionerad gåva ger gåvogivaren själv möjligheter att successivt genomföra en generationsväxling; då kan han med de egna och makans aktier påverka företagsbesluten så länge som han anser det vara motiverat.

Det är möjligt att genomföra successiva förmögenhetsöverföringar inom familjen så att gåvomottagaren får en option på familjeförmögenhetsegendomen, men bara om familjeförmögenheten bolagiseras och bolagsordningen kompletteras med en lösningsklausul. Om en av aktierna överlåts till den prefererade arvingen med en rättshandling inter vivos, och han också ges rätt att lösa in de aktier som genom överlåtelser, arv, giftorätt eller testamenten övergår till nya ägare, kan arvingen få hela den specifika familjeförmögenheten i sin besittning när den tidigare ägaren dör.¹⁹

Det finns också ett annat beaktansvärt alternativ när det gäller successiva ägarbyten. Till gåvobrevet kan nämligen fogas ett villkor, enligt vilket de aktiebaserade administrativa rättigheterna övergår till gåvomottagaren först till exempel när han fyller 30 år. Genom att förbehålla sig den administrativa rätten bibehåller överlåtaren beslutanderätten trots ägarbytet. Motsvarande resultat kan uppnås om ägaren delar in aktierna i familjeföretaget i olika aktieserier, röstberättigade A-

¹⁸ Se närmare *Lindgren, Juha*: Osakeyhtiön sukupolvenvaihdoksen verotus. Helsinki 2001, s. 175 ff.

¹⁹ Se närmare *Nuolima, Risto*: Lunastuslauseke ja suostumuslauseke, Helsinki 1984, s. 68 ff, *Havansi, Erkki*: Lunastuslausekkeista osakeyhtiön yhtiöjärjestyksessä. DL 1970, s. 153 ff, *Kotilainen, Antti*: Osakeyhtiön lunastuslausekkeet ja perillisen suosiminen. Oikeustiede-Jurisprudensia 1990, s. 145 ff samt särskilt om förhållandet mellan den nya och den gamla aktiebolslagens *Nuolima, Risto*: Lunastuslausekkeet sukupolvenvaihdoksen instrumentteina. Inledningensanförande vid Juristförbundets kurs 19.4.2002, passim.

aktier (maximalt 20 röster/aktie) och B-aktier (1 röst/aktie), och i första hand överlåter till aktieägarna endast aktier i B-serien.

Oberoende av om ett familjeföretag övergår vederlagsfritt inom familjen inter vivos eller mortis causa, är den som tar över företaget berättigad till betydande skatteförmåner i samband med ägarbytet. Möjligheterna att få verkställandet av arvsbeskattningen uppskjuten (AGL 25.3 §), befrielse från arvs- och gåvoskatt samt uppskov (AGL 53 §), en del av arvs- eller gåvoskatten lämnad odeberad (AGL 55 §) samt förlängd betalningstid för arvs- eller gåvoskatten (AGL 56 §) bildar tillsammans ett skattelättnadssystem, som väsentligt kan sänka de offentlighetsrättsliga kostnaderna vid ägarbyten.²⁰

6. Förhands- och efterhandsavsägelse

En bröstarvinge kan på förhand avsäga sig sitt arv efter arvlåtaren. Trots detta förblir han delägare i dödsboet efter arvlåtaren, om han inte för avståendet har erhållit skäligt vederlag eller om egendom som svarar mot laglotten tillkommer hans make enligt testamente eller tillfaller hans avkomlingar enligt lag eller enligt testamente (ÅB 17:1.2).²¹ Förhandsavsägelse gör det möjligt att genomföra generationsväxlingar av företag, om alla de övriga bröstarvingarna vill medverka till att företaget övergår till en av arvingarna, den tilltänkta företagaren.

Ifall samtliga övriga bröstarvingar under arvlåtarens livstid vill avstå från sitt arv, kan hela aktiestocken i bolaget vid arvsövergången tillfalla den övertagande arvingen.

Förhandsavsägelse kan inskränkas till att gälla bara någon specifik egendom i arvlåtarens ägo. Arvingarna kan till exempel godkänna arvlåtarens testamente, där det föreskrivs att bröstarvingarna inte har rätt till arvlåtarägarens aktier i familjeföretaget. Strategiskt klokt kan det vara att tillämpa förhandsavsägelse i situationer där arvlåtaren redan under sin livstid vet att en del av arvingarna inte när arvet skiftas kommer att medverka till att majoriteten av aktiestocken i företaget övergår till ett av barnen.

Efter arvlåtarens död kan en arvinge på ett bindande sätt avstå från sitt arv, även om han inte får någon ersättning för detta. På ett ekonomiskt godtagbart sätt kan aktiestocken dock genom efterhandsöverlåtelse överlåtas till den arvinge som tar över företaget förutsatt att den avstående arvingen själv saknar bröstarvingar. Om den avstående arvingen har bröstarvingar och han avstår från sitt arv till förmån för sin bror eller syster, anses han vid beskattningen ha tillträtt arvet och där-

²⁰ Om en utmärkt analys av skattelättnadssystemet i fråga se *Lindgren, Juha: Osakeyhtiön sukupolvenvaihdoksen verotus*. Helsinki 2001, s. 95 ff.

²¹ Se närmare *Aarnio, Aulis - Kangas, Urpo: Suomen jäämistöoikeus I. Lakimääräinen perintöoikeus*. 4. uudistettu laitos. Helsinki 1999, s. 438 ff.

efter ytterligare skänkt arvet till sitt syskon. En oöverlagd efterhandsöverlåtelse fördubblar skattebördan.

7. Arvlåtarens skiftesänvisningar och testamentsföreskrifter

Genom ett testamente kan arvlåtaren särdeles effektivt inverka på hur kvarlåtenskapen skall fördelas. Att låta genomföra ett företagsägarbyte testamentariskt är emellertid i vissa avseenden alltid riskabelt. Testators utfästelse att inte återkalla sitt testamente är aldrig giltig. När den principiellt sett åldrande ägaren inte längre bär det operativa ansvaret för företaget, händer det att han råkar i oförsonliga konflikter med den bröstarvinge som han ursprungligen hade tänkt överlåta företaget till. Ett testamente är också så till vida dåligt när det gäller generationsväxlingar att det skjuter upp ägarbytet alltför länge. Testatorernas ålder vid frånfallet är i linje med befolkningens allmänna åldersstruktur.²² Om företagets tidigare ägare dör vid 80 års ålder, närmar sig den övertagande personen redan 60 och generationsväxlingen av företaget sker ohjälpligen för sent.

Med tanke på generationsväxlingar av företag har testamenten relevans för det första därför att arvlåtaren alltid testamentariskt kan föreskriva att mottagarens make inte har giftorätt i den egendom som tillfaller honom genom testamente och inte heller i den egendom som trätt i dess ställe. Giftorättsklausuler är de facto i det närmaste »obligatoriska» i testamenten i dag, och saknas en sådan kan det betraktas som en blunder vid kvarlåtenskapsplaneringen. Och lika viktigt som i gåvobrev är det att i testamenten ta in subsidiärklausuler, där man säkerställer att egendomen inte börjar driva utanför den egna intressesfären.

Genom lagen om ändring av 7 kap. 5 § ärvdabalken (843/2002), som trädde i kraft den 1 mars 2003, fick testamentstagaren en betydligt starkare ställning i förhållande till laglottsarvingarna. Före lagändringen hade laglottsarvingarna trots testamentet rätt att ur kvarlåtenskapen få ut den egendom som motsvarade laglotten, om inte arvlåtaren i sitt testamente explicit hade förordnat att testamentstagaren hade rätt att betala laglotten i penningar. Efter lagändringen har testamentstagaren alltid rätt att betala laglotten i pengar, även om detta inte sägs särskilt i testamentet. Således kan den arvinge som arvlåtaren har testamenterat aktierna i bolaget till alltid betala medarvingarnas laglotter i pengar utan att bli tvungen att för ändamålet använda aktier i bolaget.

Också i bästa fall kompletterar ett testamente dock bara de tidigare rättshandlingar som arvlåtaren har vidtagit medan han levde. Det är skäl att genomföra generationsväxlingar av företag successivt så att överlåtaren först genom handling-

²² Se närmare *Aarnio, Aulis - Kangas, Urpo*: Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus. 3. uudistettu laitos. Helsinki 2000, s. 44 ff.

ar inter vivos överlåter en del av aktieinnehavet till följande generation. Om arvlåtaren vill »utse en efterträdare» i ett så sent skede som möjligt, måste han förfoga över så pass många aktier att han genom en rätt riktad insats kan ge någon av arvingarna majoritetsdelägarställning. Detta alternativ kan visa sig vara klokt till exempel därför att alltför tidiga och oöverlagda omfattande överlåtelser i verkligheten kan leda till att alla företagsägare står att finna utanför den ursprungliga ägarsläkten.

Följande exempel illustrerar hur en dåligt planerad generationsväxling kan leda till att äganderätten till ett företag hamnar utanför den ursprungliga ägarsläkten. Familjeföretagets ägare A har beslutat att generationsväxlingen av företaget genomförs så att C blir företagets nya huvudägare. För att garantera detta skänker A under sin livstid C 13 aktier och behåller själv 7. Efter några år omkommer C i en trafikolycka och han efterlämnar maken X som rättsinnehavare. X ärver C:s 13 aktier och får på så sätt beslutanderätten i bolaget. A:s två andra bröstarvingar D och E kan inte längre bli majoritetsdelägare i bolaget.

Följder av detta slag kan lagligt förhindras genom att testamentet inbegriper en subsidiärklausul, enligt vilken egendomen efter den primära mottagarens död skall tillfalla hans syskon. Subsidiärklausulen kan också vara villkorlig så till vida att den är tillämplig bara om den primära mottagaren saknar bröstarvingar.

Den efterlevande maken kan få majoriteten av aktiestocken i familjeföretaget enligt reglerna om makes arvsrätt, om den först avlidna maken inte lämnar efter sig någon bröstarvinge. Det lönar sig för ett ungt barnlöst företagarpär att redan i ett tidigt skede börja fundera på framtida arvsarrangemang, om de vill undvika följderna i fråga. Detta kan vara motiverat i situationer där företaget har varit föremål för en generationsväxling, där aktiemajoriteten i bolaget tidigare har överlåtit till den andra maken i avsikt att mottagaren tar över familjeföretagets verksamhet och de andra syskonen förblir minoritetsägare i företaget. Den delägare som grundade företaget kan hysa en önskan att företaget, i det fall att den av honom utsedda efterträdaren inte längre kan fortsätta att driva företagsverksamheten eftersom han har avlidit, skall övergå till den tidigare ägarsläkten i stället för till bröstarvingens »ingifta» make.

Det avsedda resultatet kan uppnås också med familjerättsliga instrument, närmast då här ett testamente, där man beaktar den situation att efterträdarens äktenskap upplöses till följd av makens död.

Arvlåtarens testamente kan komma att stå i strid med hans eget delägaravtal. Före förmögenhetsöverlåtelsen brukar huvudägaren och den delägare som tar över företagsdriften i praktiken reglera den inbördes maktfördelningen på förhand genom ett avtal.

I Europa iakttar man i hög grad regeln att ett avtal mellan delägarna upphör att gälla när någon av parterna dör. Arvlåtarens testamente kan därför verkställas trots delägaravtalet. Testamentstagaren är inte heller bunden av villkoren i delägaravtalet när han använder sig av den rösträtt som aktierna medför.

Hur en arvinge skall kunna befrias från sina delägaravtalsenliga förpliktelser är en fråga som dock i de flesta länder som räknar sig till den romansk-germanska rättskulturen har lösts utifrån den gamla romerskrättsliga principen: »Nemo plus juris ad alium transferre potest, quam ipse habet.» Enligt denna kan ingen överlåta till någon annan bättre rätt än vad han själv hade. Den arvsrättsliga principen i fråga är allmänt godtagen i Finland. Ståndpunkten i gällande finsk rätt skall nog anses vara att arvlåtarens rättsinnehavare är bundna av delägaravtalen, och då enligt deras ursprungliga innehåll.

8. Skiftesmans behörighet vid dödsboavvittring

När en generationsväxling av företag genomförs till en del genom egendomsarrangemang under arvlåtarens livstid och till en del vid arvskiftet, kan resultatet vara oförutsett. Som ett belysande exempel kan nämnas följande prejudikat från högsta domstolen.

HD 1997:87: I ett arvskifte skulle 10 av 25 aktier i ett familjebolag samt en egnahemsfastighet skiftas. Skiftesmannen hade, utan att bestämma det värde egendomen hade vid tidpunkten för skiftet, skiftat egendomen åt arvingarna A och B så att vardera fick 5 aktier och hälften av fastigheten. Före skiftet ägde A åtta aktier och B sju aktier. På grund härav blev A genom skiftet majoritetsdelägare i bolaget.

De aktier A fick genom skiftet ansågs ha ett större värde än de aktier B erhöll. Då även fastigheten hade skiftats så att vardera fick hälften av denna, hade A genom skiftet erhållit till sitt värde mera egendom än B. På talan av B upphävdes arvskiftet och återförvisades till skiftesmannen.

I det aktuella rättsfallet fick den ena av medarvingarna vid ett formellt sett korrekt arvskifte aktiemajoriteten med en akties övervikt och således sakligt sett hela kvarlåtenskapen i sin besittning. Minoritetsdelägarens arvsrätt »gick upp i rök». Minoritetsaktierna har inget sådant bytesvärde att delägaren genom att sälja dem kunde få en fyllnadsprestation som värdemässigt motsvarade arvslotten. Skiftesmannens skiftesbeslut är likvärdigt i det närmaste isomorft med skiftesansvisningarna i ärvdabalken; där sägs nämligen att envar delägare skall tilläggas lott i varje slag av egendom.

På rent formella grunder kan skiftesmannens beslut inte anses vara felaktigt. ÄB 23:8 tillåter och rent av talar för ett sådant beslut som också skiftesmannen har kommit fram till. Skiftesmannen kan inte genom egna avgöranden påverka storleken av de relativa arvslotterna. Skiftesmannen har i uppdrag att endast konstatera hur stora arvingarnas relativa arvslotter är. I behörighetshänseende är frågan om värdemässiga och sakspecifika arvslotter däremot mer öppen. Det hör till skiftesmannens uppgifter att värdera egendomen. Att aktierna värderas olika beroende på om det är frågan om en aktie som medför majoritetsställning i bolaget eller om det är frågan om en minoritetsaktie, är inte ett uteslutet alter-

nativ enligt lagen, om samtliga aktier ingår i den kvarlåtenskap som skall skiftas.

Men är detta möjligt utan stöd i någon specialbestämmelse, om majoritetsställningen baserar sig på aktier i dödsboet å ena sidan och på aktier som arvingen annars äger å andra sidan. De knappa värderingsreglerna ger ingen klar fullmakt på denna punkt, men något klart förbud finns inte heller. Om de aktuella tio aktierna värderas enligt samma formella grund och för varje aktie bestäms samma jämförpris, kommer följaktligen den ena av arvingarna att få mer värdefull egendom än den andra. Att aktierna har olika värde beror på den omständigheten att dessa eller en av dem i mottagarens händer ger honom majoritetsställningen i bolaget.

Det förefaller emellertid inte att vara en helt genomtänkt lösning att förutsätta att skiftesmannen skall vara hänvisad till värderingsregler för att förhindra orättvisa resultat. Detta tvingar nämligen skiftesmannen att redan i samband med värderingsbeslutet föregripa vem som på sin lott kommer att få den aktie som har klassificerats som värdefullast. Genom att förfara så skulle skiftesmannen visserligen följa den likställighetsprincip med avseende på arvingarna som ligger bakom ärvdabalken, men samtidigt skulle han eller hon fatta ett avgörande som strider mot den rättvisepuffatning som är förhärskande på marknaden. Skiftesmannens behörighet omfattar bara arvsrättsliga avgöranden.

När det gäller skiftesmannens behörighet är ÄB 23:8 central. Lagrummet ålägger honom i det närmaste entydigt att tillskifta delägarna varje slag av egendom. Skiftesutgången är normenlig men i strid med den rättvisemodell som ärvdabalken är uppbyggd kring. Bestämmelsen om arvinges sakspecifika arvsrätt nämner inte särskilt att den egendom som arvingen annars har vore relevant vid arvskiftet. ÄB 3:1 a, ÄB 8 kap. och ÄB 25 kap. är specialbestämmelser, som inte kan åberopas vid något annat skifte.

Om ÄB 23:8.2 hade formulerats så att lagrummet gav fullmakt att sälja av boets egendom, om ett rättvist skifte inte på annat sätt fås till stånd, skulle det inte råda några tvivel om att aktierna i dödsboet skall säljas. Men att arvskiftet sannolikt leder till ett orättvist resultat nämns inte explicit som en grund för försäljningstillstånd. Ett försäljningstillstånd kan beviljas, om ett skifte inte »på annat sätt» fås till stånd.

9. Från analys till syntes

När man analyserar generationsväxlingar av familjeföretag utgående från de lösningar som tillämpas, finner man hur effektiva de klassiska civilrättsinstrumenten kan vara i själva ägarbytesprocessen. Att behärska endast detta delområde räcker dock inte. En närmare granskning ger vid handen att den hushålls- och familjeinterna omsättningen är en invecklad serie händelser, där olika rättsliga lösningar har sin specifika roll i olika skeden av händelseförloppet. Ägarbyten kan inte ge-

nomföras utan privaträttsliga medel, men i den riskanalys som görs i samband med ägarbyten kan man å andra sidan aldrig ignorera den skattemässiga dimensionen av rättshandlingskomplexet. Att känna till bara den ena sidan garanterar ännu inte ett tillfredsställande helhetsresultat.

Det är långt ifrån alltid möjligt att analysera komplicerade helheter med det upplägget att en enda person har hand om planeringen av ett ägarbyte från början till slut. Det bästa resultatet kan uppnås bara om man i ett tillräckligt tidigt skede, cirka ett par tre år före det planerade ägarbytet, bildar en expertgrupp där specialkunskapen på samtliga rättsområden finns representerad. Civil- och skatterättsliga specialister sitter som jämbördiga medlemmar i gruppen. Genom samarbete går det att finna en lösning, som innebär att företagsverksamheten trots ägarbytet kan fortgå med så små skador som möjligt.²³

²³Artikeln är översatt från finska av Lenita Häggblom.